

להרצל היה פתרון למחירי הנדל"ן. העשירים לא יאהבו אותו גיא רולניק 6

השבוע
גיא רולניק

הרצל אמר: עליית הנדל"ן שייכת לכם, להלאים את הגז והקפיטליזם – מסוכן

אף על פי ש-120 השנים שחלפו מאז התיישב הרצל לכתוב את "אלטנוילד" התאפיינו בשינויים דרמטיים בטכנולוגיה, במדע ובדרך שבה רוב המדינות בעולם מארגנות את כלכלותיהן, לא מעט מהרעיונות של הרצל שעולים בספר, ביומניו ובכתביו נראים כיום רלוונטיים ומעוררי מחשבה יותר מתמיד

ממת אלחוט שררה בשכועיים האחרונים במערכת הפוליטית לאחר פרסום התחקיר של העיתונאי אכנר הופשטיין באתר "זמן ישראל", על החלטה של הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית לשפוך מיליוני דולרים על הטסה, אירוח ולינה של מאות מאכערים פוליטיים ומקורבים לכנס סגור בשווייץ תחת הכותרת "125 שנה לקונגרס הציוני בבאזל".

יעקב חגואל, יו"ר ההסתדרות הציונית, עסקן פוליטי מהליכוד, סירב להיענות לבקשת הופשטיין לחשוף את תקציב הכנס, אף על פי ש-100% מהמימון של ההסתדרות הציונית מגיע מכספי ציבור.

מקור המימון העיקרי של ההסתדרות הציונית הוא קק"ל: ההסתדרות הציונית מקבלת כל שנה צ'ק של כ-100 מיליון שקל מהארגון שנהפך עם השנים למסלקה פוליטית שרואגת בראש ובראשונה להעברת עושר עצום ממשלם המסים לעובריה ומקורביה.

רוב הציבור משוכנע שקק"ל היא עדיין אותו ארגון שמגייס כסף מיהודים נדיבים בחו"ל כדי לשמר את היערות שלנו. שפיכת עשרות מיליוני שקלים בשנה על פרסום ושיווק עוורת בקידום האגדה הזאת ובקניית השתיקה של העיתונות.

אבל מי שטורח לפתוח את הדו"חות הכספיים של הארגון יודע שהתרומים איברו מזמן עניין בקק"ל. ההכנסות של הארגון מתרומות קורסות בשנים האחרונות, והן ירדו כבר מתחת ל-2%. כמעט כל ההכנסות של קק"ל מגיעות מתשלומים שהיא מקבלת מרשות מקרקעי ישראל (רמ"י) כדמי חכירה על הקרקעות שלה. ב-2020, השנה האחרונה שבה קק"ל פירסמה את דו"חותיה, היא קיבלה ממשלם המסים 3 מיליארד שקל – תוצאה ישירה של הזינוק במחירי הנדל"ן. הכאב של מאות אלפי זוגות צעירים שתשלומי המשכנתא שלהם זינקו בפראות בעשור האחרון הוא הרווח של מאות עסי קנים שמחוכרים לעטינים של ההסתדרות הציונית וקק"ל.

אף על פי שחגואל הוא פעיל ליכוד, שכבר כמה עשורים זו בין ג'ובים פוליטיים, כמו יו"ר תנועת הליכוד, מנכ"ל בית"ר העולמית ויו"ר הסוכנות, לשחיתות החוקית והמוסדית של ההסתדרות הציונית שותפות כל המפלגות. ראש הממשלה יאיר לפיד, שבתקופה שבה ניסה לשווק עצמו כלוחם בשחיתות נהג לבקר בחריפות את קק"ל ואת עצם הצורך קיומה, שותק. בעבר, כאשר לפיד היה באופוזיציה וחברי הנהלת ההסתדרות הציונית וחבר הנאמנים של הסוכנות יצאו לאירופה ל"מסע הרצל", הוא כינה את החבורה "ביצה אחת גדולה וחמימה של פוליטיקה מושחתת ונהנתנית". בשבוע שעבר, אחרי שמאות מקורבים של ההסתדרות הציונית חגגו בבאזל בחגיגת הרצל גדולה פי עשרה, לפיד וכל חבריו ביש עתיד שתקו.

לפני חצי שנה ניסה לפיד למנות את גיטתו אילאיל קרן לדירקטוריון קק"ל, ונסוג רק לאחר שנשמעה ביקורת ציבורית. הנימוק שלו למינוי היה שהיא תשכב בדירקטוריון ותפעל למגר את השחיתות. השבוע, כמוכן, לא נשמע קולה של גיטתו ממגרת השחיתות לשעבר וגם לא של שאר הנציגים של יש עתיד, הליכוד ולמעשה שום מפלגה בישראל שמחוברת לטעני קק"ל, הסוכנות וההסתדרות הציונית.

לצד המאכערים, העסקנים והפוליטיקאים הזמינו חגואל וחבורתו למי סיבה הפרטית שלהם בבאזל גם עשרות אנשי עסקים, פילנתרופים עשירי רים, נציגי עמותות ועיתונאים, כדי להשתיק ביקורת ולקבל לגיטימציה ציבורית. הם לא המציאו כלום, כמוכן: מאז ומעולם זהו קוקטייל המזומנים הסטנדרטי של מארגני כנסים של גופים שמוצצים כספי ציבור, או כאלה שזקוקים לרגולציה נוחה ופרוטקשן של השלטון והעיתונות.

הסוכנות, קק"ל וההסתדרות הציונית הן ארגונים שרוב פעילותם מיותרת, ואת החלק שעדיין רלוונטי בפעילותם ניתן לעשות בצורה יעילה וזולה הרבה יותר. הן נועדו בעיקר לספק ג'ובים, עיסוק וכבוד לפוליטיקאים ומקורביהם כאשר הבוחר בועט אותם מחוץ לממשלה או לכנסת, והם מתקשים למצוא עיסוק אמיתי.

החיבור של העסקנים והפילנתרופים לבין מורשתו של העיתונאי

בנימין זאב הרצל, חוזה מדינת היהודים ויוזם הקונגרס הציוני בבאזל, הוא מעציב במיוחד. אם הרצל היה פועל היום, הוא היה מביט בחבורה הזאת בתיעוב ושאט נפש. במיוחד היה נבעת הרצל מההתרפסות של ראשי המוסדות, שמתיימרים לייצג את הציונות ההרצליאנית, בפני העשירים. ההתרפסות היא תכונה הטבועה עמוק בדנ"א של המוסדות, מארגני הכנסים שלהם ושל רוב העמותות הפועלות בישראל.

ב-2022, 120 שנה לאחר שהרצל כתב את אלטנוילד, ספרו האוטופי ששירטט את החזון הכלכלי והחברתי שלו למדינת היהודים, המרחק בין ההסתדרות הציונית, קק"ל והסוכנות לבין הדרך שבה דמיין הרצל את מדינת היהודים רוקר במיוחד את העין.

אבל זה לא רק המרחק של הרצל משלושת המוסדות האנכרוניסטיים האלה, שמציגים את עצמם כמי שפועלים בהשראתו. רוב רעיונותיו הכי כלליים והחברתיים של חוזה מדינת היהודים רחוקים מסדר היום, העריכים, ההתנהגות והתפישות של הפוליטיקאים, הפילנתרופים, הפרשנים הכלכליים והוגי הדעות שלנו.

אף ש-120 השנים שחלפו מאז התיישב הרצל לכתוב את אלטנוילד התאפיינו בשינויים דרמטיים בטכנולוגיה, במדע ובדרך שבה רוב המדינות בעולם מארגנות את כלכלותיהן, לא מעט מהרעיונות של הרצל שעולים בספר, ביומניו ובכתביו נראים כיום רלוונטיים ומעוררי מחשבה יותר מתמיד. הנה כמה מהם.

1 הפתרון של הרצל למחירי הנדל"ן

הזינוק במחירי הנדל"ן והשכיחות מפרק בעשור האחרון – וביתר שאת בשנה האחרונה – את המרקם החברתי בישראל. בהדרגה נוצרת במדינת היהודים אריסטוקרטיית נדל"ן של בעלי קרקעות, דירות ובניינים, שמשכירים למעמד הביניים את קורת הגג שבה הם מתגוררים. המאוינים העליונים, שאוחזים ברוב הקרקעות, הדירות והנדל"ן להשקעה, נהנים מהסבל של מעמד הביניים והשכבות הנמוכות ביותר.

שני הגושים הפוליטיים העיקריים שמתמודדים בבחירות ונמצאים בשלטון בשנים האחרונות לא מציעים פתרון למחירי הדירות והשכירות: הם לא מרגישים שום צורך ממשי לתת מענה לאחד השירותים הכי בסיסיים לקיום חיים וגידול משפחה – קורת גג, בית, ארבעה קירות.

להרצל היה מרשם מדיניות ברור לנושא הנדל"ן והדירור, מהסוג ששום מפלגה, מכוון מחקר ופרשן כלכלי בישראל לא יכול לדמיין ולהעלות על דל שפתי: קרקעות המדינה שייכות כולן לציבור. כפי שמסביר רוד ליטוואק, גיבור "אלטנוילד": "מוכרח הייתי לקבל על עצמי את תקנות הקרקע (של "החברה החדשה"; ג"ר). החברים מוותרים על קניין פרטי באשר למגרשים וקרקעות... האדמה (אינה שלי; ג"ר)... אני רק חכרתי אותה עד לשנת היובל הבאה... שנת היובל אינה עניין חדש, אלא דווקא מוסר ישן מאוד, משל משה רבנו – בגמר שבוע כפול שבוע שנים, דהיינו בשנה ה-50, היו מחזירים את כל הקרקעות המכורים לבעלים הראשונים, ללא כל פיצוי. אנחנו שינינו את הדבר במקצת – אצלנו חוזרים הקרקעות לידי החברה החדשה. משה כבר ביקש להבטיח בדרך זו צדק סוציאלי בחלוקת הקרקעות. תיווכח לדעת, שהשיטה שלנו משרתת אותה תכלית בצורה לא גרוע מזה – לא הפרט נהנה מעליית הערך אלא הכלל" (אלטנוילד, ספר שלישי).

קטע זה מאלטנוילד לא היה הערת אגב. בניגוד לדימוי המקובל של הרצל, שהאליטות הישראליות שיווקו לאורך רוב ההיסטוריה, כאיש חזון שהיה עסוק רק ברעיונות מדיניים ולאומיים, בפועל חוזה מדינת היהודים היה עסוק מאוד בשאלות כלכליות וחברתיות, והיה מבקר חריף ביותר של הקפיטליזם של תקופתו. חלק גדול מספרו אלטנוילד ומכיון תבין עוסקים בביקורת חריפה על האליטות הכלכליות ובפרטי הפרטים של מדיניות כלכלית ואתגרים כלכליים.

את הרעיון הכלכלי-חברתי שהרווח מכל עליית ערך הנדל"ן שייך לציבור ולא לבעלי מגרשים ודירות קיבל הרצל מהכלכלן בן זמנו

חוזה מדינת היהודים ראה באילי ההון היהודים בני זמנו, ובראשם משפחת רוטשילד, את החסם המרכזי לקידום פתרון מדיני: "רוצה אני לומר לכם בשני משפטים מהו עקרון היסוד שעליו תוכנית נשענת. ראשית לכל אנו פותרים את שאלת היהודים בכך שאנו מצילים או מפרקים את הונם של היהודים העשירים. שנית, אם לא נוכל לעשות זאת עם היהודים העשירים, נעשה זאת נגדם"

אדם רוז צילום: תומר אפלבוים

ויבואני מוזן ענקיים, שהמודל העסקי שלהם מבוסס על אותה "ספסרות במצרכי מזון" והוא משווק על ידי שלוש וחצי רשתות שיווק ענקיות. הוא היה דורש שינוי: צורכי מזון בסיסיים, הוא מסביר, לא ניתן לתת להשאיר רק לכוחו השוק, בעיקר כאשר הוא ריכוזי וקרטיליסטי.

3 מונפול הגז של תשובה? הרצל היה מלאים מזמן

במשך עשרות שנים שיווקו פוליטיקאים והיסטוריונים את הרצל כמאמין ב"שוק החופשי" וזאת, לכאורה, בניגוד למקימי מדינת ישראל שנטו להיות סוציאליסטים. אבל קריאה באלטנוילנד וברבים מכי תבין מעלה שהרצל היה רחוק מאלה המכנים עצמם היום בישראל "ליי ברלים" וחסידי "השוק החופשי". לצד האמונה שלו ביוזמה ובקניין פרטי, הוא היה מבקר חריף של הרעיון של "השוק החופשי" המווסת את עצמו כדרך המרכזית לנהל חברה וכלכלה. ההיסטוריון אדם רוז רואה בהרצל, כמו בידידו הקרוב מקס נורדאו, שהיה מהוגי הרעות הכלכליים הפופולרים ביותר באירופה, מבקר חריף של הקפיטליזם של סוף המאה ה-19. לדעת רוז, רבים מכשלי הקפיטליזם שמהם הוטרד הרצל דומים להפליא לאלה שמטרידים את מבקר הקפיטליזם בן זמננו.

"היוזמה הפרטית מבורכת בחברה החדשה, אולם לאחר שתחום ייצור מסוים נחקר ונוסה בהצלחה – דוגמת רכבות וביטוחים שכבר פועלים באירופה – הוא יולאם על ידי החברה (החדשה; ג'ר). אל אף האפשרות שניהול תעשיות מסוימות יעלה יותר מכפי שיעלה אם הדבר ייעשה על ידי אנשים פרטיים – יש תחומים שהחברה החדשה תנהל בעצמה. דוגמה לכך היא תחום המכרות. הסיבה לכך כפולה: בעלות על מחצבי הטבע מביאה את בעליהן לשליטה על המגזר היצרני (באמצעות שליטה על חומרי הגלם) וגם מפאת העובדה כי גם ביום העבודה של שבע השעות אין להפקיר את העובדים בהם לייצר החסכנות של היום". את כוח העבודה, קבע הרצל "אין לנצל בדרך קפיטליסטית" (הרצל, תרצ"ד).

לא מסובך לפרש את הרעיונות שמעלה כאן הרצל לשאלות שאנחנו מעלים בעיתון זה בעשור האחרון לגבי זכייני הגז. שליטתם של ברונים הגז בשיח הציבורי, ברגולטורים ובחלק מהעיתונות איפשרה להם בשנים האחרונות להציג את הביקורת על האסדרה הכושלת של התחום כ"קומנויזם". את הטבות העתק שהמדינה מעניקה לחברות הגז על חשבון הציבור הם מנמקים בכך ש"היוזמים לקחו סיכון".

הרצל מפרק את הטענה הזאת בקלות. הוא מסביר שיש מיוזמים כלכליים שבשלב מוקדם נושאים סיכון גדול, ולכן מתאימה שם יוזמה פרטית והחזר גבוה ליוזם. אבל מהרגע שהם "נחקרו ונוסו בהצלחה", יש להלאים אותם אם מדובר בתשתיות חשובות.

יוזמי הגז לקחו סיכון רק בשלב הראשוני של הקידוחים. על השקעות אלה, שהן אפסיות ביחס לגודל מיוזמי הגז, הם צריכים לקבל תשואה גבוהה – והם כבר קיבלו אותה. אבל מרגע שהגז נמצא, הסיכון בפרויקט הוא אפסי, הקונה העיקרי הוא משלם המסים באמצעות חברת חשמל, ופרויקט התשתית הזה הוא, כדברי הרצל, עסק ש"נחקר ונוסה" הוא צריך להיות מולאם או מפוקח בקפדנות.

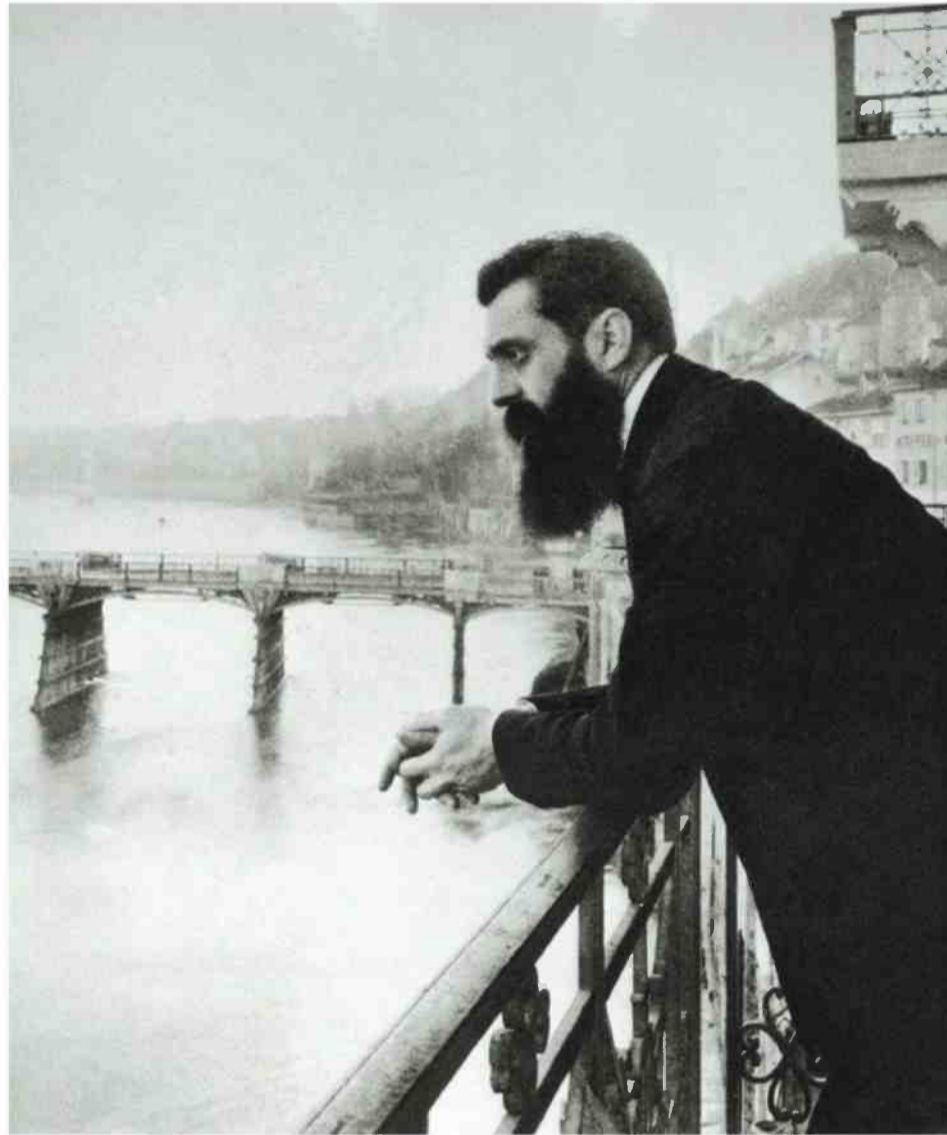
רוז, שחוקר את התפישות הכלכליות של הרצל ופירסם יחד עם יגאל וגנר את הספר "הרצל" (הוצאת כרמל, 2017), מסביר: "לשיטת הרצל, הרווחים שהתחומים המולאמים של הכלכלה מניבים יחליפו במידה רבה את המסים, דבר שיעודד את היוזמה היצרנית".

4 הרצל: הפיננסיירים והריכוזיות – כשל עיקרי של הקפיטליזם

הכשל העיקרי שראה הרצל בסוף המאה ה-19 בקפיטליזם היה המונופולים הפיננסיים הפרטיים. הרצל, כמו כלכלנים רבים אז וגם היום, תיאר שני סוגים של פעילויות כלכליות: יצרניות ופרויטיות. הוא חזר והסביר שיש הבדל עצום בין המפעלים היצרניים לבין המערכת הפיננסית הריכוזית. רוז מביא בספרו קטע מאחד הכתבים המוקדמים ביותר של הרצל, "יומן הנעורים": "העיר נהפכת לשיטה של אופני קניין. אופנים אלה לובשים שתי צורות: ייצור ערכים וסחר הערכים. הקניינים והמסחר נפרד. המסחר מתפשט, עיר המסחר שוכנת בטבור העולם, היא חורגת מהמסגרת המקומית מיד לאחר שהיא נהפכה מעיר המלאכה לעיר הסחר. היא נעשית מרכז לתנועת הכספים. הכסף עולה למדרגת כוח. המעמדות נבדלים לפי הון; עשירים ועניים. הם נבדלים לפי ממונם ולפי זכויותיהם. וכתוצאה מואת מלחמה בעשירים ושאיפה לכסף. מלחמה זו היא יסוד מוסד לתנועה סוציאלית" (הרצל, יומן נעורים).

חריפים יותר היו דבריו של נורדאו, ידידו של הרצל: "הבורסה היא מערת שודדים שבה שוכנים היורשים המורדניים של האבירים השודדים מימי הביניים המבצעים את הוראתם ומשפטים את גרונו של כל מי שעור בר בדרכם. כמו האבירים השודדים הם מהווים סוגים של אייסטוקרטיה, הניזון בשבע וחי מידי המון העם. כמו האבירים השודדים הם תובעים לעצמם את הזכות לקחת מעשר מהסוחר והאומן. אולם הם בעלי מול רב יותר מהאבירים השודדים כי לא נשקפת להם סכנה להיתלות חסרי אונים" (נרדאו, "השקרים המוסכמים של האנושיות התרבותית").

הרצל, מראה רוז, התייחס פעמים רבות להון הפיננסי כ"הון נייד" – לא תורם לאורך זמן לייצור אלא נע במהירות: "אין להתייחס להון הנייד כאילו הוא נמצא בארץ... היום ההון הזה תורם לקשיים מבית על ידי הצמחת תעשייה בארצות האקזוטיות באמצעות כוח עבודה זול. אין צורך להביא את הסינים לאירופה. בונים אצלם (בסין) בתי חרושת.

הרצל בבאזל, הקונגרס הציוני הראשון צילום: אפרים משה ליימן

הנרי ג'ורג'. הפתרון הג'ורג'יאני לבעיית הנדל"ן הוא פשוט, אך שנוא מאוד על העשירים ביותר: במקום לנסות לשלוט במחירי הדיור – צריך לקבוע שכל עליית ערך בקרקע שייכת לציבור הרחב. ג'ורג' הציע ליישם את הרעיון באמצעות מיסוי מלא של כל עליית ערך הנדל"ן והפיכת המס "הג'ורג'יאני" למס העיקרי שהמדינה גובה.

2 מונפולים, תשתיות, פיננסים – בשליטת הציבור

הפתרון של הרצל ושל ג'ורג' למחיר הקרקע אינו חלק מתפישת עולם קומוניסטית או סוציאליסטית. הרצל, כמו ג'ורג', האמין בתחרות, ביוזמה פרטית ובקניין פרטי כמנוע לצמיחה ושגשוג. ואולם הרצל, בדומה לשורת כלכלנים והוגי דעות בני זמנו, סבר שיש כמה תחומים שבהם הקניין הפרטי הוא בהגדרה מונופוליסטי – ועומד כמכשול בפני שגשוג, צמיחה וצדק חברתי: תשתיות בסיסיות, משאבי טבע, המערכת הפיננסית וקרקע.

כך מסביר זאת הרצל: "עיקרון: מפעלים בדוקים כמו בנקים, רכבות, ביטוח, ספנות, המדינה נוטלת אותם לידיה בכל מקרה שהרווחיות אינה מוטלת בספק, מה שכוון בסיכונים יישאר להון הפרטי תמורת סיכוי רווח גדול. מפעלים רווחיים משלמים אחר כך מסים פרוגרסיביים ביחס ישיר לרווח הגדל. (צריך) למתוח קו ברור למניעת החנקתה של היוזמה הפרטית" (הרצל, יומן א', עמ' 75).

ובאלטנוילנד הוא כותב: "אצלנו הפרט אינו נשחק בין אבני הריחיים של הקפיטליזם ואינו נערף על ידי ההשוויה הסוציאליסטית. אנחנו מכי רים ומוקירים את התפתחות הפרט, כשם שאנו מכבדים ומבטיחים את יסודו הכלכלי, הוא קניין הפרט".

במשק הציבורי שחזה הרצל, התשתיות והמונופולים לא נשלטים רק בידי המדינה, אלא בעיקר בידי קואופרטיבים: מגזר שאינו בידי המדינה ואינו פרטי. בקואופרטיבים ראה הרצל פתרון לבעיות כלכליות וחברתיות רבות. "הקואופרטיבים הם שביל הזהב בין האינדיבידואליזם ובין הקולקטיביזם – אין שוללים מן הפרט את העידוד והשמחה שבקניין הפרטי, ובכל זאת הכוח בידו, בשיתוף פעולה עם חבריו, לעמוד לפני העדיפות הקפיטליסטית. גאלנו את עניינו מאותה קובלנה, מאותה מא"רה, שהם משתכרים במוצריהם, פחות ומשלמים תמורת צריכתם יותר, מן העשירים. אצלנו לחמם של העניים זול כלחמם של העשירים. אין ספסרות במצרכי מזון. בחברה הישנה היתה הנהגת השיטה הזאת ממיטה כליה על מאות אלפי סוחרים. אנחנו מלכתחילה לא הנחנו לסוחרים מהסוג הישן לקום בתוכנו אלא הקימונו מן הרגע הראשון אגודות של צרכנים" (אלטנוילנד, ספר שני, פרק ד').

לא קשה לנחש מה היתה תגובתו של הרצל אם היה למד שבמדינה שהקים העם היהודי שולטים כ-120 שנה אחרי מותו המישה יצרני

החשך בעמוד הבא

הרצל עמד שוב ושוב על כך שדווקא בעידן ההתפתחות הטכנולוגית האדירה והעושר שהיא מייצרת, נותר חלק גדול מהציבור עני ומרושש. בניגוד לטכנו-אוטפיים בני זמנו ובני זמננו, אצל הרצל התקדמות המדע והטכנולוגיה אינה מספיקה כדי להבטיח שגשוג חברתי. דרושה מעורבות של המדינה כדי להבטיח שהטכנולוגיה תשרת את האדם

הנשיא יצחק הרצוג נואם בכנס "125 שנה לקונגרס הציוני באזול" צילום: חיים צח/לע"מ

המשך מהעמוד הקודם

ואחרי שאמריקה סיכנה את החקלאות, תאיים מזרח אסיה על התעשייה. כנגד הרברים האלה תסייע התנועה (הציונית) שלי בשניים: בהטיית הפרולטריון היהודי העודף ובריסון ההון הבינלאומי" (הרצל, יומן א'). הביקורת החריפה של הרצל על הבנקאים והפיננסיירים לא התמקדה רק בתרומתם, לשיטתו, למשברים פיננסיים, שאותם הם מנצלים כדי לרושש את הציבור. הוא היה מוטרד מכוחם הפוליטי העצום. "יש כמה בני אדם שחוטאי הכסף שלהם מקיפים את כל הארצות כמו רשת. יש כמה בני אדם, המחוללים את הגשם ואת מזג האוויר הנאה בתופעות החיים החשובות ביותר של העמים. אבל כל המצאה מביאה טובת הנאה רק להם, כל צרה מגדילה את עוצמתם. ולשם מה הם משתמשים בעוצמה זו? האם העמידו עצמם בשירותו של איוה רעיון מוסרי? בלעדיהם אין יכולים לא לערוך מלחמה ולא לעשות שלום. והם מחזיקים את האשראי של המדינות ואת מפעליהם של היחידים בידיהם החמדניות. כל אמצאה חדשה אנוסה לחזור על פתחיהם מתוך הכנעה, ובזחיתות דעת שחצנית הם חוצצים משפט על צרכיהם של האחרים".

המאבק בכוחם של הבנקאים ובריכוזיות השליטה בהון לא היה עניין צרדי עבור חוזה מדינת היהודים, שראה באילי ההון היהודים בני זמנו, ובראשם משפחת רוטשילד, את החסם המרכזי לקידום פתרון מדיני: "דרי צה אני לומר לכם בשני משפטים מהו עקרון היסוד שעליו היא (תוכנית) נשענת. זה יקל עליכם להבין את הכל. ראשית לכל אנו פותרים את שאלת היהודים בכך שאנו מצילים או מפרקים את הונם של היהודים העשירים. שנית, אם לא נוכל לעשות זאת עם היהודים העשירים, נעשה זאת נגדם".

באלטנוילנד מבהיר הרצל את סלירתו מהתרבות המתרפסת בפני הכסף: "חברי החברה החדשה נעשו חופשיים מבחינה כלכלית עד כדי

כך, שאותה יראה כבוד נתעבת כלפי העשירים, שהיתה קיימת לפני, נעלמה מאליה. מר לאשנר יכול להיות עשיר, הוא יכל להוציא כסף ככל שהוא רוצה – אולם איש לא יסיר את כובעו לפניו בשל כך, כן, אילו היה אדם הגון – כי אז היינו מקבלים אותו בתוכנו ברצון – מה שאנחנו תובעים מכל אדם ואדם הוא שיגלה רגש של סולידריות ויגשים אותם הלכה למעשה" (אלטנוילנד, ספר שני).

5 הרצל שואל – את מי משרתת הטכנולוגיה?

דווקא בתחום הטכנולוגיה והמדע, שבהם לכאורה חלו השינויים הגדולים ביותר במאה האחרונה, נראים הרעיונות הכלכליים והחברתיים של הרצל רלוונטיים מתמיד. באלטנוילנד וברבים מכתביו הפליג הרצל בשכחי המהפכה המדעית. הוא פעל בעידן של החידושים המדעיים והטכנולוגיים המהירים ביותר בהיסטוריה: מסילות הברזל, הטלגרף, הטלפון, מנועי החשמל, ובכולם הוא ראה תפקיד דרמטי ב"חברה החדשה". בכך הוא מזכיר לכאורה את הדרו הנוכחי של טכנולוגיה: החל בבנימין נתניהו, עבור ביאיר לפיד וכלה בעיתונאים וברור צעירי ההייטק, שלידם הפתרון לרוב הבעיות החברתיות יגיע מהחידושים הטכנולוגיים. לידו של הרצל, הטכנולוגיה עתידה למלא תפקיד מרכזי ב"חברה החדשה" שהוא משרטט בערב ימיו באלטנוילנד.

אבל כאן השוני בין הרצל לנתניהו, לפיד והימין הכלכלי שצובר תאוצה בישראל בשנים האחרונות: הרצל עמד שוב ושוב על כך שדווקא בעידן ההתפתחות הטכנולוגית האדירה והעושר שהיא מייצרת, נותר חלק גדול מהציבור עני ומרושש: "בני האדם אינם יודעים מה לעשות עם כל הקדמה העצומה הזאת. מנקודת המבט של גורל הפרט, מגיעים לכלל מסקנה שבני האדם רעים הם. ואולם כשטוקרים את הכל סקירה מקפת, מגלים שבסך הכל רק טיפשים הם. טיפשים להחריד. בשום תקרי פה לא היה העולם עשיר כל כך, ובשום תקופה לא היו העניים מרובים כבמינו. אנשים גוועים ברעב, ובאותו זמן מעלה התבואה עובש בלא שימוש" (אלטנוילנד, ספר ראשון).

בניגוד לטכנולוגיה אוטופיים בני זמנו ובני זמננו, אצל הרצל התקדמות המדע והטכנולוגיה אינה מספיקה כדי להבטיח שגשוג חברתי. דרושה מעורבות של המדינה כדי להבטיח שהטכנולוגיה תשרת את האדם ולא את בעלי ההון שמממנים את הממציאים וההמצאות: "הקיטור כינס את הבריות מסביב למכונות בבתי החרושת, ושם הם שחוחים ואומללים. הייצור עצום, ללא בקרה וללא תוכנית, והוא גורם תדיר למשברים קשים המוליכים לאבדון את היוזמים ואת הפועלים עמם", הוא כותב. ובמקום אחר: "מפעלים שלפני 50 שנה עוד נראו דמיוניים, הם עתה דבר של יום-יום. קיטור וחשמל שינו את פני כדור הארץ. מזה צריך גם להסיק מסקנות לרווחתם של בני האנוש".

6 עיתונות עם תשתית מונופוליסטית? הרצל מציע בעלות ציבורית ורגולציה

אחד המקומות הבולטים ביותר שבהם אפשר לראות את התחי כום של הרצל, חונו, ירידתו לפרטים ויכולתו לשלב תפישה כלכלית ודמוקרטית הוא בתחום העיתונות. כעיתונאי, הוגה דעות ואקטיביסט מהחשובים שקמו לציונות, הרצל ראה תפקיד עצום לעיתונות חופשית בחברה החדשה שתכנן.

יו"ר ההסתדרות הציונית, יעקב חנואל צילום: Stefani Reynolds

המשך בעמוד הבא

הרצל הבין לפני 120 שנה את הרעיון של מונופול טבעי בתשתית – שכדאי שתהיה תשתית אחת לכל השירותים. הוא סבר שעיתון שנהנה מגישה לתשתית הזאת צריך להיות בנוי כקואופרטיב, ולא בידי קומץ בעלי הון ונתון תחת רגולציה. לצדו של כלי התקשורת הזה יהיו עיתונים עצמאיים, בחזונו של הרצל

המשך מהעמוד הקודם

אדמונד ג'יימס רוטשילד צילום: Jewish National Fund photo archive

מקס נורדאו

לשיטתו של הרצל, העיתונות קריטית במיוחד בחברה שרוצה לארגן חלק מפעילותה בקואופרטיבים, והעיתונים המרכזיים בעצמם צריכים להתארגן כקואופרטיבים: הם יהיו שייכים למנויים.

הרצל היה מודע גם לחשש שעיתון השייך למנויים עשוי לנהות אחרי טעמי הקהל: "קואופרטיב של דעת הקהל יוביל בהכרח לידי ריבוי עם הארצות, בצורותיה החריפות ביותר, דהיינו ריאקציה ומהי פכה. סופו של הבריות שאוזניהם אטומות משמוע את ערך החרש, או שעניניהם ישוחרו מלראות את ערך הישן. התועלת שבהנהגה רוחנית שאינה יכולה לבוא אלא מידי פרטים מחוננים, תאבד להם", טר ען פרידריך לונברג באלטנוילנר, והגיבור ליטוואק משיב לו: "לא אמרתי שהעיתון הקואופרטיבי הוא היחיד הקיים אצלנו. אין הוא בא אלא במקומם של אותם מפעלי פרסום אשר בשל היקף ההשקעה, הוצאות הייצור הטכני ויוקר שירות החדשות לבשו אופי של תעשייה גדולה. ואולם יש לנו גם עיתונים הנעשים ומתנהלים על ידי יחידים. אני בעצמי יש לי עיתון כזה" (אלטנוילנר, ספר שני).

כלומר, לדירו של הרצל העיתון הקואופרטיבי נדרש כדי למנוע את הריכוזיות בעיתונות – שליטה של קומץ בעלי הון. הוא היה סבור שרעיונות חדשניים יגיעו כנראה מעיתונים עצמאיים קטנים יותר. ואולי כל זה לא רלוונטי? הרי הרצל מדבר על העיתונות המודפסת ואני חנו בעידן הרשתות האינטרנט והרשתות החברתיות. ובכן, מדהים ככל שזה יישמע, הרצל ב-1902 כבר ראה לנגד עיניו את מהפכת התקשורת והציע מודל לעיתונות בעידן הפס הרחב: הוא קורא לו "עיתון שבעל-פה, עיתון טלפון". והוא צופה: "ההכנסות של עיתון זה הן עצומות. המנויים משלמים בתחילה שקל אחד לחודש, והיו מקבלים בחזרה יותר מזה, הן לעיתון הזה הן הוצאות של הרפסה, נייר ומשלוח. אך העיר חיפה והחברה החדשה הטילו שעבוד על העסק. ואגב, הוא נתן לפיקוח מיוחד – במרכזו פקידים מטעם החברה החדשה ומשגיחים שלא ייעשו מעשים לא נאים ושלא ישרדו דברי שקר, ידיעות העשויות לעורר בהלה או ניבול פה באמצעות המכשיר".

הרצל מדבר על מודל של רגולציה על כלי תקשורת שיש להם רישיון או זיכיון מטעם המדינה. הוא מודע לכך שהתגובה המיידית של רבים מקוראיו תהיה פליאה. והוא כותב: "שעבוד? איך יכולות העיר או החברה החדשה שלכם... להטיל בפשטות שעבוד על מפעל פרטי, ברגע שהוא מתחיל לשאת רווחים?" (אלטנוילנר, ספר שני).

והוא עונה: "זה מקרה מיוחד במינו. הן העיתון הטלפוני צריך להניח את הכבל שלו באיזה מקום שהוא. לנו מתחת לרחובותינו נקרות מיוחדות שנועדו לקלוט את כל החושים והצינורות לגז, מים וביוב... המנהרה הזאת עוברת מתחת לכביש ויש לה חיבור לכל בית... וכשרוצים להנהיג שירות חדש, אין צורך לפרוץ את ציפוי הכביש לשם כך. אם תרצו תוכלו לראות בכך גם קו סמלי של כל מוסדותינו. הכרטיס אשר הכרתם קמו כולם באי קראי ובלתי תכנון. גז למאד, מים, ביבים וקווי חשמל חייבו מפעם לפעם לחזור ולפרוץ את הקרביים החולים של רחובותיהם. עם זאת לא יכלו לרעת לעולם באיזה מצב נתונים הקווים השונים, וברוך כלל היו עומדים על כך לאחר נזק, לאחר התפוצצות. ואולם אנחנו כבר ידענו את צרכיהן של העיריים המודרניות בשעה שתיכננו את שלנו ולכן סללנו את רחובותינו בתבונה ובנינו את הנקרות אלה באמצעם. זה היה יקר למדי, אלא שהרווחיות גדולה מאוד... בתוך (הנקרות) נמצאים בין השאר גם חוטיו של העיתון הטלפוני ועליו לשלם שכר שימוש ההולך וגדל עם גידול הכנסותיו. גם זה כמובן מביא אך תועלת לציבור" (אלטנוילנר, ספר שני).

כן, הרצל הבין לפני 120 שנה את הרעיון של מונופול טבעי בתשתית – שכדאי שתהיה תשתית אחת לכל השירותים. הוא סבר

ראש הממשלה יאיר לפיד. לא פוצה פה צילום: הדס פרוש

שעיתונות שנהנית מגישה לתשתית מונופוליסטית צריכה להיות בנויה כקואופרטיב, ולא נתונה בידי קומץ בעלי הון ונתון תחת רגרי לצייה. לצרו של כלי התקשורת הזה יהיו עיתונים עצמאיים, בחונו של הרצל, שיאתגרו את הרעיונות של המיינסטרים.

את הכוח המשחית על אילי ההון על העיתונות הכיר הרצל מקרוב. רז מזכיר שכאשר הרצל עבד בעיתון "נויא פרייא פרסה" פנו אליו תעשיינים והציעו לו לרכוש עיתון, משום שהעיתון המשפיע שבו הוא כתב נמנע מלכתוב על חשיבות תעלת דנובה-אודר למסחר באירופה. הסיבה: כסף שהעיתון קיבל מרוטשילד ומחברת הרכבות "נורדבהאן". הרצל הסכים להירתם להקמת העיתון החדש ככוח נגד לרוטשילדים ולחברת הרכבות. זה היה חזונו של הרצל לעיתונות. ומה קרה בפועל ב"מדינת היהודים"? שני ערוצי הטלוויזיה המרכזיים בישראל, שקיבלו בתחילת דרכם זיכיון בלעדי מהמדינה – מה שביסס את מעמדם הרואפוליסטי, נמצאים כיום בידי קומץ בעלי הון, בדיוק מהסוג שהרצל הזהיר מפניו: הערוצים אמנם נתונים לרגולציה מהסוג שהרצל רצה לראות, הרשות השנייה, אבל רגולציה זאת היא חלשה ושבויה בידי בעלי ההון. הרצל לא היה מופתע מחולשת הרגולטור. הכוח העורף של בעלי ההון הוא הסיבה שבגללה רצה לראות חלקים תשתיתיים מהפעילות הכלכלית ב"חברה החדשה" מאורגנת כקואופרטיבים, או מולאמת.

7 פוליטיקאים – אלה שלא מעוניינים בתפקיד

חלק מהרעיונות של הרצל נראים רלוונטיים, חלקם נאיביים וחלקם מתוחכמים. אבל הקורא של רעיונותיו ישאל את עצמו: הרצל רואה תפקיד מרכזי למדינה ולרגולציה בחיים הכלכליים. האם הוא לא היה מודע לחולשה העיקרית של המודל הזה – נטייתם של הפוליטיקאים והפקידים לשרת את עצמם?

המודל שהרצל הציע לפני 120 שנה דומה לכלכלות הסוציאלי-דמוקרטיות של צפון אירופה. כמובן שלהרצל ב-1902 לא היה לנגד עיניו את המודל הצפון-אירופי של היום: מדינות שבהן הממשלה מעורבת מאוד באספקת שירותים ציבוריים עם רמה גמוכה יחסית של שחיתות ציבורית. אבל להרצל היו כמה רעיונות לגבי סוג הפוליטיקאים שאנחנו צריכים ב"חברה החדשה": "אצלנו אין הפוליטיקה בגדר עיסוק או מקצוע, לא לגברים ולא לנשים. מן הנגע הזה ידענו לרחוק. אנשים המנסים להתפרנס מדעותיהם המוצהרות, ולא מעבודתם, עד מהרה עומדים הבריות על טיבם, בזים להם ונוטלים מהם כל יכולת להזיק. בתי הרין פסקו כמה וכמה פעמים במשפטי עלבונות שהכינוי פוליטיקאי מקצועי הוא בחזקת גירוף. רומני שעוברה זאת מדברת בעד עצמה" (אלטנוילנר, ספר שני).

וכיצד אתם ממנים אנשים למשרות הציבוריות? "יש לנו משרות בשכר ומשרות של כבוד. משרות שבשכר בחורים אנשים אך ורק לפי היכולת המי קצועית של המועמדים. אנשי המפלגות, מכל סוג כלשהו, נתקלים מלכת חילה במשפט מוקדם בריא בצד הכל. פקידים פעילים בכלל אינם רשאים להשתתף בוויכוחים ציבוריים בכל צורה שהיא. לא כן באשר למשרות של כבוד. לגבי אלה יש לנו עיקרון פשוט: כל הקופץ בראש, מסלקים אותו בעדינות. אנחנו משתדלים לגלות את בעלי הזכויות אף במחבואי הענווה הסמויים ביותר. כי בכך רואים אנו ערובה לכך, שקהילה היקרה לנו לא תהיה טרף לשאפתנים" (אלטנוילנר, ספר שני).

וכאן כמובן טמונה אחת החולשות של האוטופיה שמשרטט הרצל ב-1902: הוא מרמזין חברה חדשה שבה רק אנשים שאינם ורדפי שררה, כוח, פרסום וממון מתמנים לכל התפקידים הציבוריים הקריטיים, בחברה שבה תשתיות כלכליות מרכזיות נמצאות בידי המדינה. אך איך מייצרים חברה שבה האנשים האלה מגיעים לתפקידים ושורדים בהם? את זה גם חוזה מדינת היהודים לא ידע לתכנן ולדמיין, והשאייר לנו את המלאכה החשובה הזאת. ●

כאשר הרצל עבד בעיתון "נויא פרייא פרסה" פנו אליו תעשיינים והציעו לו לרכוש עיתון, משום שהעיתון המשפיע שבו הוא כתב נמנע מלכתוב על חשיבות תעלת דנובה-אודר למסחר באירופה. הסיבה: כסף שהעיתון קיבל מרוטשילד ומחברת הרכבות "נורדבהאן". הרצל הסכים להירתם להקמת העיתון החדש ככוח נגד לרוטשילדים ולחברת הרכבות